

МОДЕРНІЗАЦІЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ТРАЄКТОРІЇ ОСВІТИ ЯК ПЕРЕДУМОВА ПРОМИСЛОВОГО ЗРОСТАННЯ

Розвиток економіки будь-якої держави, усіх її ланок, ефективність виробництва залежать від багатьох чинників. Важливе місце серед них посідає професійний рівень працівників, зокрема робітників. Нині у розвинених країнах кваліфіковані робітники складають до 70% працівників промислових підприємств. В Україні цей показник є значно нижчим. То ж не дивно, що і продуктивність праці у нас у 4-5 разів є нижчою, ніж, приміром, у країнах Західної Європи.

Поліпшити цю ситуацію можна перш за все шляхом підвищення професійно-кваліфікаційного рівня працюючих, через розвиток системи професійної освіти.

Велику увагу дослідженню цих напрямів у своїх працях приділили Г. Баришева, К. Бондарчук, Н. Іванова, В. Савченко, І. Терюханова та ін. Проте в опублікованих роботах ще недостатня увага приділена проблемам модернізації професійної освіти у контексті вимог необхідності економічного зростання.

Тому *метою нашої статті* є обґрунтування шляхів подальшої модернізації розвитку системи професійно-технічної освіти у контексті забезпечення економічного зростання в цілому і промислового виробництва зокрема.

Промисловість, як відомо, забезпечує країні більше третини виробництва ВВП, майже половину

товарів і послуг, 80% експортної продукції. На промислових підприємствах зосереджена значна частка економічно активного населення. Лише в машинобудівному та металургійному комплексах зайнято близько 1 млн. чол. Підприємства поповнюють склад робітничих кадрів випускниками професійно-технічних навчальних закладів (ПТНЗ).

Нині в Україні функціонує більше 1 тис. ПТНЗ, серед них вищі професійні училища (160), професійні ліцеї (435), училище-агрофірма (1), професійні училища соціальної реабілітації тощо, а частина ПТНЗ (17) є структурними підрозділами вищих навчальних закладів (ВНЗ). Згідно з положенням про ступеневу професійно-технічну освіту, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 03.06.2001 р., в Україні нараховується 829 ПТНЗ II рівня та 194 III атестаційного рівня. У 2005 р. професійним навчанням в усіх типах навчальних закладів було охоплено понад 700 тис. осіб, з яких 311 тис. (45%) разом із професійною підготовкою здобували повну загальну середню освіту. Із загального контингенту учнів 278 тис. чол. здобували професії для промисловості та сфери послуг, 76 тис. – для будівельної галузі, понад 62 тис. – для агропромислового комплексу, 57 тис. чол – для транспорту та зв'язку.

У вищезазначеному році (2005 р.)

© Долішній Мар'ян Іванович – доктор економічних наук, професор, академік НАН України.
Інститут регіональних досліджень НАН України, Львів.
Куценко Віра Іванівна – доктор економічних наук, професор.
Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України, Київ.

ПТНЗ закінчили 268,5 тис. осіб, з них – 114 тис. осіб одночасно здобули дві і більше професій, 4,3 тис. осіб здобули кваліфікацію з технологічно складних професій та освітньо-кваліфікаційний

рівень молодшого спеціаліста (2 %) [5, 2; 7, 7-8].

Водночас чисельність учнів, слухачів на кінець року має тенденцію до зменшення (рис. 1).

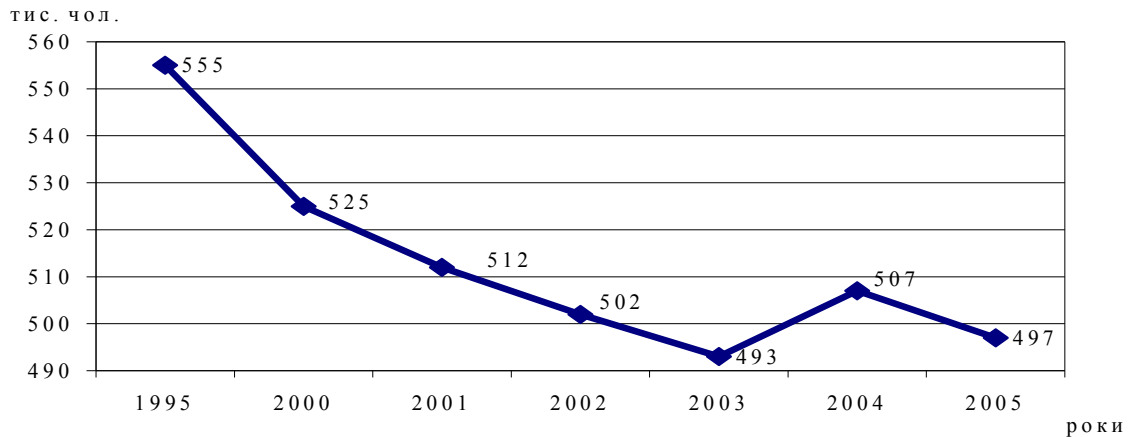

Рис. 1. Динаміка чисельності учнів і слухачів на кінець року

Дещо зменшилась кількість учнів і слухачів ПТНЗ у розрахунку на 10 тис. чол. Якщо у 1995 р. ця цифра складала

108, то у 2003 р. – 104 чол. Правда, в наступні роки ситуація дещо покращилась (рис. 2).

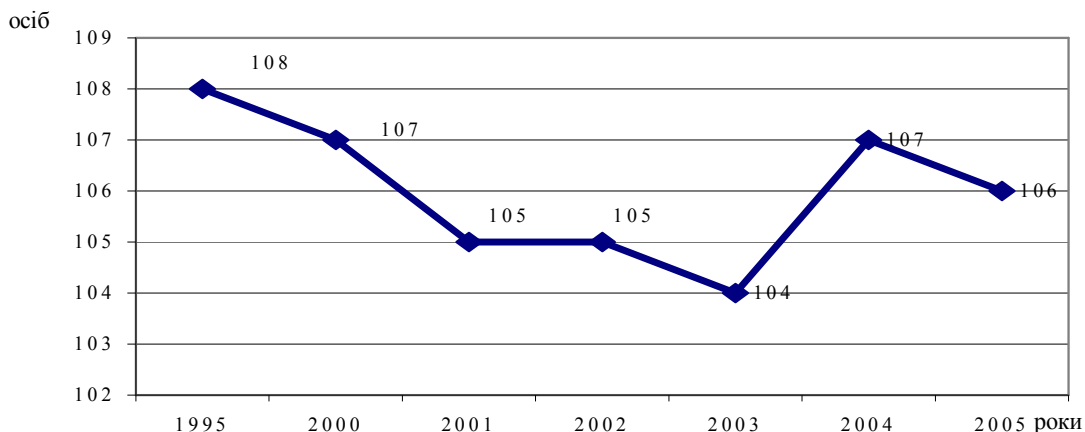

Рис. 2. Динаміка чисельності учнів і слухачів у розрахунку на 10 тис. населення

Як свідчить офіційна статистика, сьогодні на багатьох підприємствах робочі місця пустують. Лише протягом 2002-2005 рр. потреба у працівниках зросла на 50,6%. Однак не слід забувати, що на ринку праці збільшується попит на якісну робочу силу. Значна кількість підприємств відчуває гостру потребу у кваліфікованих робітниках, зокрема

токарях, ливарниках, ковалях, термістах, слюсарях-ремонтників, фрезерувальниках широкого профілю, робітниках будівельних професій та ін. Так, на початок 2006 р. потреба у фрезерувальниках утричі перевищувала пропозицію зазначених робітників на ринку праці, у гірниках очисного забою – майже у 12 разів. На ринку праці м.

Києва, приміром, робітничі професії склали дві третини вакансій. На кожного безробітного робітника припадало 10 вільних робітничих місць. Тож не дивно, що останнім часом вакансії нерідко заповнюються ті, хто не здобув відповідної підготовки. Це негативно позначається і на продуктивності праці, і на ефективності виробництва в цілому. Скажімо, у 2004 р. більше 8% склали особи, які навчались, але не закінчили основну школу, у тому числі серед 16-17-річних, тобто тієї категорії населення, яка віднесена до економічно-активної, – понад 17% [3, 7-8]. Саме ця частина випускників середньої школи йде в „нікуди”, поповнюючи при цьому середовище люмпенів, які не підготовлені до кваліфікованої, ефективної праці. У той же час щорічна потреба лише промислових підприємств складає: фрезерувальників – більше 1500 чол., фахівців із технології приладобудування – близько 700, слюсарів – із механоскладальних робіт – більше 300 осіб, операторів – верстатників із програмним управлінням – 200, верстатників широкого профілю – більше 250 чол.

Постійний представник ПРООН в Україні Френсіс О’Доннел оцінив конкурентоспроможність виробничих галузей України як одну із найважливіших у світі, відзначив тривалий спад конкурентоспроможності економіки. Тобто неконкурентоспроможність робочої сили зумовила і неконкурентоспроможність економіки.

У той же час серед осіб з вищою освітою велика кількість безробітних. Проте особи із такою підготовкою не мають бажання йти працювати на робочі місця. На ринку ж праці основні вакансії – це робочі масових професій. Потреба економіки країни у висококваліфікованих робітниках майже вдвічі перевищує

потребу у фахівцях із вищою освітою. А це значить, що відбувається підготовка фахівців, не затребуваних ринком праці, також має місце катастрофічне старіння робітничих кадрів. Сьогодні середній вік працюючих у сфері матеріального виробництва складає близько 55 років. Дуже низький відсоток серед них працівників високої кваліфікації (менше 10%), тоді як, приміром, у США цей відсоток складає 43, у ФРН – 56%. Разом із тим середньосписковий працівник сфери матеріального виробництва має надзвичайно довгий термін перепідготовки чи підвищення кваліфікації (у середньому 13-15 років), тоді як у розвинутих країнах – 3-5 років. А звідси і низька якість кадрів. Наші дослідження свідчать, що кожен другий із трьох роботодавців вважають, що рівень підготовки робітничих кадрів не відповідає потребам виробництва. Сьогодні профтехучилища випускають робітників в основному III розряду, тоді як виробництво, у переважній більшості, потребує кваліфікованих робітників V-VI розрядів.

Професійно-технічна освіта останнім часом зазнала суттєвого реформування. Однак питання її модернізації залишається актуальним. Щоб поліпшити ситуацію з підготовки робітничих кадрів, колегія МОН України розробила державні стандарти професійно-технічної освіти. За словами міністра освіти С. Ніколаєнка, цей документ насамперед сприятиме проведенню єдиної політики в царині професійно-технічної освіти. Адже нині в нашій державі існує два основних типи стандартів: професійний і освітній, кожен з яких діє на різних рівнях однієї спеціальності. Зміна одного зі стандартів вимагає негайного коригування іншого. Саме тому у 2002 р. постановою Кабінету Міністрів України були визначені й затверджені основні складові стандарту професійно-технічної освіти, а його

розробку доручено спеціально сформованій групі фахівців МОН.

Новостворені стандарти являють собою теоретичну базу необхідних для робітничих професій знань, що повністю підпорядкована практичним вимогам роботодавців. Такого гармонійного поєднання теорії та практики розробникам удалося досягти завдяки тісній співпраці з науковцями, викладачами, методистами, представниками великих підприємств і компаній, які сьогодні відчувають потребу в кваліфікаційних кадрах. При розробці стандартів особлива увага звернена на розвиток і впровадження новітніх технологій у практичну діяльність робітників. Оскільки зрештою праці вдосконалюються щодня, то і кваліфікований робітник має бути готовий до цих змін. І хоча деякі розробники вважають, що новостворені стандарти потребують доповнень та уточнень, більшість із них погоджується в одному: це велике досягнення для освітньої системи України, це можливість її виходу на європейський рівень якості.

Як свідчить зарубіжний досвід, зокрема Німеччини, подолання негативних явищ в економіці й суспільстві покликана допомогти система професійно-технічної освіти (ПТО). Розвиток останньої може забезпечити зростання промислового виробництва. Високий освітній і кваліфікаційний* рівень робочої сили дозволяє працівникам використовувати нові технології, швидко пристосовуватись до зовнішнього середовища. На думку

* Кваліфікація – це рівень підготовки до компетентного виконання певного виду діяльності, це ключова складова стандарту професійної освіти. У країнах Європею кваліфікація – це формальне визнання стандарту чи набір стандартів у вигляді сертифіката чи диплома; це здатність виконувати конкретну роботу із задоволення певних вимог.

аналітиків світового банку, виробнича складова ВВП розвинутих країн становить 18-20%, а 80% – безпосередньо залежить від якості трудового потенціалу.

Серед випускників професійно-технічних навчальних закладів є професії, які користуються великим попитом на ринку праці, водночас є і такі, що або зовсім не затребувані, або ж затребувані суспільством і ринком праці в надзвичайно малих обсягах*. Це певною мірою впливає і на структуру підготовки кваліфікованих робітників. Структура випуску системи ПТО у 2004/05 н.р. наведена на рис. 3.

У зв'язку з тим, що в Україні має місце “перевиробництво” бухгалтерів, кухарів, манікюрниць, слюсарів з ремонту автомобілів, продавців продовольчих товарів тощо, то в подальшому необхідно суттєво скоротити набір на підготовку цих фахівців. У той же час, як свідчать дані ринку праці, зростає попит на механіків з обслуговування телевізійного устаткування, монтажників зв'язку, озеленювачів, складальників корпусів металевих суден, слюсарів із паливної апаратури тощо, на підготовку яких варто збільшувати набір. Подальше зростання економічних показників промислових підприємств не можливе без активної модернізації системи професійно-технічної освіти. Адже сьогодні Україна, на жаль, як зазначалось вище, не є конкурентоспроможною на світовому просторі ні у сфері економіки, ні у сфері підготовки кадрів, у тому числі робітничих. Конкурентоспроможність останньої визначається не тільки, а можливо і не стільки, відповідністю стандартам, скільки потребам суспільства. Абстрактна освіченість, не

* Щороку майже 80 тис. випускників вищих і професійно-технічних навчальних закладів не знаходять застосування своїм знанням і вмінням на ринку праці.

прив'язана до ринку праці, здатна задовольняти потреби особистості в освіті як такої, але не здатна забезпечити особисте фінансове благополуччя та розвиток суспільства. Саме ринок праці визначає критерії та оцінює якість освіти.

Зараз ні кількісні, ні тим більше якісні параметри розвитку професійно-

технічної освіти не відповідають потребам реальної економіки і ринку праці. Останнім часом у середньому за рік кількість підготовлених кваліфікованих робітників складає менше 280 тис. чол. (рис. 4).

Рис. 3. Структура випуску за професійним складом у 2005 р., %

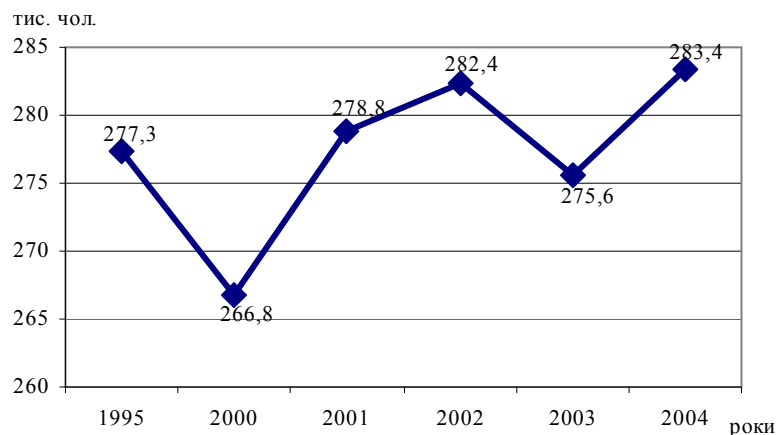

Рис. 4 Динаміка підготовки (випуск) робітничих кадрів масових професій

Україні* та її регіонах, украї повільна

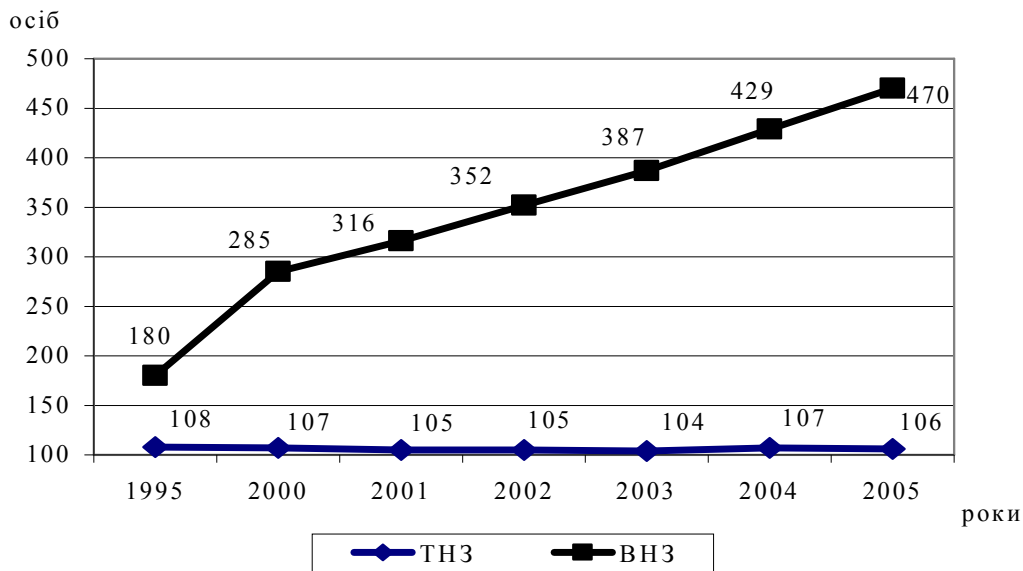
На показники підготовки робітничих кадрів масових професій негативно впливає: демографічний спад в

Україні* та її регіонах, украї повільна

* Якщо у світі половину населення становлять люди до 25 років, то в Україні, за даними всеукраїнського перепису населення 2001 р., підлітки та молодь від 14 до 28 років становлять лише 11 % загального населення країни.

реструктуризація економіки та впровадження прогресивних виробничих процесів тощо. Зростає дисбаланс у кількості студентів і учнів професійно-технічних навчальних закладів у розрахунку на 10 тис. населення (рис. 5). Така невідповідність зумовлює нерациональне використання фахівців як

Вибіркове наше обстеження дає можливість стверджувати, що потреби, приміром, промисловості у кваліфікованій робочій силі у більшості регіонів України (до речі, попит на робочу силу у даній сфері діяльності є найбільшим) задовольняються лише на третину. При цьому в розрізі окремих сфер діяльності

із вищою, так професійно-технічною освітою. попит на робочу силу дуже різниться (див. таблицю).

Рис. 5. Чисельність учнів і слухачів ПТНЗ і студентів ВНЗ III-IV рівнів акредитації у розрахунку на 10 тис. населення

Таблиця. Попит на робочу силу за категоріями працівників за видами економічної діяльності на кінець 2005 р. [6, 43]

	Потреба у працівниках			
	усього	у тому числі на		
		робочі місця	посади служ- бовців	місця, які не потребують професії, спеціальності
Усього	186636	110348	53832	22456
Сільське господарство, мисливство та лісове господарство	10402	5929	1615	2858
Рибне господарство	192	109	55	28
Промисловість	65797	52250	6881	6666
Добувна промисловість	13509	11779	729	1001
Обробна промисловість	47034	36054	5600	5380

Не кращими є і якісні* показники підготовки робітничих кадрів (2/3 роботодавців вважають, що рівень підготовки останніх не відповідає сьгоднішнім вимогам виробництва, бізнесу). Є навчальні заклади, випускники яких на ринку праці користуються великим попитом. Однак це частіше нині виняток, а не правило.

Не дивлячись, на те, що підприємства, щоб вирішити свої кадрові питання покладаються переважно на власні сили. У 2005 р. на виробництві було навчено, підготовлено та перепідготовлено понад 320 тис. робітників, що переважає обсяги підготовки робітників у ПТНЗ.

Без відриву від виробництва на робочих місцях проходили підготовку 73,3% працівників до облікової кількості навчальних закладах різних типів, на договірній основі – 20,7%. Однією з причин цього є та, що навчальні заклади системи професійно-технічної освіти здійснюють підготовку кадрів лише за обмеженим переліком професій.

Тому, як зазначалось на Всеукраїнській нараді з питань забезпечення якісної підготовки кваліфікованих робітничих кадрів (3 березня 2006 р.), необхідно розробити механізм моніторингу й визначити потреби ринку праці у кваліфікованих робітничих кадрах, проаналізувати регіональні потреби у працівниках з професійно-технічною освітою різних професій та ефективності їх використання.

Питання якісної підготовки кадрів з урахуванням потреб економіки і згідно з професійно-функціональним і галузевотериторіальним розрізом є нагальною проблемою. Сьогодні будь-яка країна, у тому числі й Україна, багато втрачає саме через низький рівень кваліфікації працівників. Так, за підрахунками

фахівців, у світі ці втрати складають від 10 до 30% величини ВВП [3, 5]. Низька якість підготовки робітничих кадрів зумовлена великою кількістю чинників. Серед них – недостатній рівень матеріально-технічної бази професійно-технічних навчальних закладів. Скажімо, починаючи з 2000 р. практично припинено будівництво (добудова, введення нових учнівських місць) об'єктів професійно-технічної освіти. На 80% застарілим є обладнання, що використовується в навчально-виховному процесі. Тому без подальшого зміцнення інфраструктурного потенціалу цієї ланки освіти практично неможливо вирішити проблеми якості підготовки кадрів.

В умовах інформаційного суспільства надзвичайно гострою є проблема комп'ютеризації навчально-виховного процесу. Лише у 2006 р. професійно-технічні навчальні заклади отримують 487 навчально-комп'ютерних комплексів, які включають 8 тис. комп'ютерів. Велика увага останнім часом приділяється поліпшенню забезпечення цих закладів навчальною літературою, технічними засобами навчання. Лише у 2005 р. у профтехучилищах було додатково обладнано 23 кабінети фізики, математики, біології. Усе це сприятиме, активізації впровадження у навчально-виховний процес нових технологій, заснованих на ефективному управлінні навчальним процесом; позитивно позначиться на підготовці робітничих кадрів, які володіють практично-зорієнтованими знаннями та достатнім загальноосвітнім рівнем підготовки. Такі випускники мають відіграти суттєву роль у розвитку бізнесу, якому, як свідчить світовий досвід, належить майбутнє в економіці.

Зараз, на жаль, існують значні територіальні відмінності у підготовці кадрів масових професій (рис. 6, 7), а

Рис. 7. Територіальні відмінності кількості випускників ПТНЗ на 1000 працюючих, у 2005 р.

професійної освіти так звані „Програми короткого циклу підготовки”, якими вже скористалися багато країн Європи.

Таким чином, подальшій модернізації розвитку системи ПТО як передумови поліпшення кадрового забезпечення промислового виробництва сприятиме, на наш погляд, і впровадження нових економічних відносин професійно-технічної освіти з виробничниками та бізнесменами. Сьогодні, на жаль, цьому заважає Закон України „Про оподаткування прибутку підприємств”, який передбачає необхідність у собівартість продукції включати затрати на підготовку кадрів.

Таким чином, подальшому підвищенню престижу робітничої професії сприятимуть різні форми стимулювання і підтримки талановитої молоді, що навчається у ПТНЗ. У 2006 р. уперше передбачено 30 стипендій Президента України призерам і учасникам Всеукраїнських конкурсів фахової майстерності серед учнів професійно-технічних навчальних закладів на суму 93 тис. грн.

Поліпшенню підготовки кадрів масових професій та забезпеченню ними всіх сфер економічної діяльності має сприяти також:

упровадження маркетингу у професійно-освітню сферу шляхом комплексного аналізу ринку освітніх послуг і дослідження можливостей перспективного розвитку;

постійне вдосконалення змісту і технологій навчання у закладах ПТО, зорієнтованих на підвищення якості підготовки кадрів;

здійснення моніторингу показників якості підготовки робітничих кадрів як системи відслідкування стану успішності;

упровадження демократичних принципів у навчально-виховний процес, який передбачає забезпечення: пріоритету прав особистості, що має бути інтегрованим як у зміст навчально-виховного процесу, так і в систему його організації; посилення впливу на навчально-виховний процес педагогічного потенціалу, забезпечення широкої участі членів колективу навчального закладу в управлінні навчальним закладом, створення можливостей для громадської діяльності не лише в умовах навчального процесу, але і поза ним;

перетворення навчального закладу на співтовариство, відкрите для соціуму та учасників освітнього процесу;

забезпечення широкої участі громадськості до вирішення нагальних проблем навчального закладу;

створення у професійно-технічних навчальних закладах середовища для правового просторового розвитку самоврядування, моделювання інститутів демократії тощо, що в свою чергу сприятиме зростанню економіки та життєвого рівня населення.

Література

1. Баришева Г. Вклад образования в создание ВВП страны // Экономист. – 2006. – № 7.
 2. Загальноосвітні навчальні заклади України на початок 2004/05 навчального року. – К., 2005.
 3. Мельник С.В. Інституційно-інноваційна модель досягнення збалансування прогнозу освітніх послуг до потреб національного та регіонального ринків праці // Науковий вісник Національного гірничого університету, 2006, № 4.
 4. Ніколаєнко С. Якісна підготовка робітничих кадрів – важлива умова соціально-економічного розвитку України // Професійно-технічна освіта. – 2006. – №2.
- Продовження навчання та здобування професії: Стат. бюл. – К.: